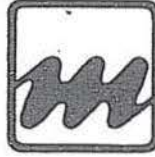

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

8

Kurucusu:
Hakkı Dursun YILDIZ

Mehmet AKALIN Armađanı

İstanbul, 1997

TAC ET-TEVARİH'İN TÜRKÇESİ

HÜSEYİN HACIOĞLU*

Yazıda Hoca Saadettin'in Tac et-Tevarih başlıklı tarihinin Türkçesi ele alınmaktadır. Araştırmaya 1863/64 taş basması ile 1619 ve 1638 tarihli iki Sankt Petersburg yazması esas olarak alınmıştır. Aynı ayrı özellikler Dede Korkut'taki özelliklerle de karşılaştırılmıştır. Bu yazımız konu ile ilgili bir çalışmanın ilkidir.

Bu birinci yazımızda Hoça tarihinin sözcük özellikleri ele alınmaktadır. İncelemeye alınan metinler 2. cildin 2-41, 114-128, 162- 167,239-246 ve 384-388 sayfalarını içermektedir. Bunlar 16/27 boyutlarında 70 sayfalık bir malzemeyi oluştururlar. Burada Hoca'nın sözlüğü ile ilgili varılan sonuçlar, sadece incelemeye alınan metinlere dayanmaktadır. Arapça ve Farsça sözcükler ise başka iki araştırmaya konu olmuşlardır. Tac et-Tevarih'te saptanan Türkçe sözcükler sayısına onları orantılamada önemli derecede olmadıklarını düşünerek birkaç Türkçe olmayan sözcüğü de ekledik. Kuşkusuz bu sözcükler daha sonraları başka bir yazıya konu olabilirler.

Tac et-Tevarih yazın dilinin genelde konuşma dilinden kopmuşluğu ile karakterize olduğunu söyleyebiliriz. Onda yabancı sözcükler, dilbilgisi özellikleri ve biçimleri ağırlıklı olarak yer almaktadırlar. Yapıtın sadece dilbilgisi yapısı değil, üslubu da Eski Anadolu Türkçesi'nden¹ erken Osmanlı dönemine² geçişin belirtilerini taşımaktadır. Dili bol bol benzetmeler, iktibaslar, mecazlar, istiareler, şiir öğeleri, gerundium ve partisip biçimleri vb. ifade araçlarıyla yüklüdür. Tüm bunlar dili ve üslubu ağıdalaştırmaktadırlar. Kullanılmış olan Arapça ve Farsça sözcüklerin çokluğundan

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ V. Guzev, Staroosmankiy yazık, Moskova 1979, s.13

² A. N. Kononov, K istorii formirovaniya turetskogo yazık. Türkologičeskiy sbornik ' 76, Moskova 1978, s.281

soyutlanacak olursak, bileşik gerundium biçimleriyle oluşturulan cümlelerde ayrı ayrı düşünceleri formüle etmek o kadar güç değildir. Halbuki daha geç dönemlerde ortaya çıkmış yapıtlarda bunun yapılması çok daha güçtür.³ Bu söylenenler ışığında Tac et-Tevarih, aynı özellikleri taşıyan başka yapıtlarla karşılaştırıldığında dil ve üslup bakımından uyumlu, düzgün, açık ve pürüzsüz diye nitelenebilir.

İncelemeye alınan metinlerde kullanılmış olan toplam 20.411 sözcükten sadece 618'i, yani tüm sözcük birimlerinin % 13'ü Türkçedir. Kullanım sıklığı bakımından öztürkçe sözcüklerin ortalama 9.57 kez kullanıldıkları görülmektedir. Böylece onlar kullanım sıklığı bakımından 3.78 kez kullanım sıklığı gösteren Arapça sözcüklerden, 3.33 kez kullanım sıklığı gösteren Farsça sözcüklerden çok daha yüksek düzeydedirler. Başka sözle yaklaşık üç kat daha sık kullanılmışlardır. Aslında Türkçe sözcükler, kullanım birimi olarak 5913'tür. Bu da incelenen metinlerde kullanılmış tüm kullanım birimlerinin (20.411) toplam sayısına göre %29'luk bir oran sergilediği anlamına gelir. Farsça toplam 4.167 kullanım birimi %20'lik bir oranla Türkçe sözcüklere bakarak daha düşüktürler. Bu durum Farsça sözcüklerin daha çeşitli, zengin, çekici bir üslup oluşturma olanakları yüzünden yeğlenmiş olmalarından kaynaklanır. Türkçe sözcükler ise daha sınırlı olmalarına bakmayarak daha sık kullanım göstermişler, Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanımını organize etmişlerdir. Bunun ötesinde Türkçe sözcüklerin her halde yine sayıca sınırlı olmalarından dolayı Arapça ve Farsça sözcüklere bakarak çok daha fazla anlam birimleriyle kullanılmış olmaları da bir gerçektir. Bunu istatistik veriler de kanıtlamaktadır. 4, 3, 2 ve 1 kez kullanılmış olan sözcük birimlerinin sayısı sırasıyla 34, 47, 144 ve 208'dir. Dağılımları da oldukça doğal bir tablo serimler. Bir kez kullanılmış olan Türkçe sözcük birimleri sayıca en yüksek olgudur. Bu sayı Farsça sözcüklerde 734, Arapça sözcüklerde ise 1328'dir. Bu gerçek toplam sayılara göredir. İki kez kullanılmış birimler ikinci yeri almaktadırlar. Bunlar Türkçe 144'e karşılık Farsçada 199, Arapçada ise 496'dır. İstatistik metoda göre her hangi bir sözlüğün çeşitliliğini ve zenginliğini belirleyen sözcük grupları bunlardır. Bununla beraber bu gruplara giren sözcük birimleri şöyle veya böyle çok anlamlarda kullanılmayan, yani çok anlamlı sayılamayacak sözcüklerdir. Şu halde iki ve bir kez kullanılmış olan Arapça ve Farsça

³ A. y. s.281

sözcükler arasındaki farkın göze çarpacak biçimde artması, kullanımları ile ilgili normal bir durum, ya da onların şöyle veya böyle, yeğlendikleri gibi bir olgu göstermemektedir. Öte yandan sınırlı bir çevreye yönelik bir dil oluşturma çabaları da göz ardı edilemez.

Metinlerde çağdaş Türkçede kullanılan ortak sözcüklerden başka, Eski Anadolu Osmanlıcasına özgü sözcükler de kullanılmıştır. Onlar çok olmamakla birlikte kendilerinde giderek gerileyen, ya da Arapça ve Farsça sözcükler tarafından sıkıştırılan o dönem sözcüklerin karakterini taşımaktadırlar. Onlar, Dede Korkut'ta⁴ da kullanılıp kullanılmadıkları işaret edilerek gösterilmişlerdir. Eski olarak değerlendirdiğimiz sözcükler şunlardır⁵ : āblağ, āqça 7, DK/ME 8, ātābegi 118, ātā 386, DK/ME 24, çerisi 5, DK/ME 72, çelebî 26, dağî 21, DK/ME 78, deyü 165, DK/ME 88, deñlü 164, DK/ME 82, eyitdiler 124, DK/ME 28, eylediler 164, DK/ME 109, ħātün 7, DK/ME 137, ilgār 124, DK/ME 142, ħonūqlayüp 13, DK/ME 189, kimsene 386, DK/ME 205, köz 23, DK/ME 202, ħānda 36, DK/ME 165, ħaçān 165, DK/ME 160, ötäğ 224, DK/ME 238, öd 241, DK/ME 224, imdi 26, DK/ME 152, yıħılüp 37, DK/ME 329, yeñiçeri 5, DK/ME 326, 72, yāğilar 21, DK/ME 315.

Verilen örneklerden görüldüğü gibi çağdaş Türkçede artık kullanılmayan bu sözcükler 16. yüzyılda düzenli olarak kullanılmışlardır. Onların 15. yüzyılın sonlarına ait Dede Korkut'ta da kullanılmış olmaları bu görüşü desteklemektedir. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, Dede Korkut'ta kullanılmış olan bu tür sözcükler Tac et-Tevarih'tekilere bakarak çok daha fazladır. Öte yandan Dede Korkut'ta Arapça ve Farsça sözcükler ise çok daha azdır. Bu bir yandan yapıtın türünden ve karakterinden ileri gelirken, diğer yandan da Türkçenin sözcük hazinesi bakımından yoğun yeni olayların geliştiği döneme rastlamasından da kaynaklanmaktadır.

Bunlardan āqça, ātābegi, çeri, yeñiçeri, çelebî, ilgār vb. gibi sözcüklerin bazıları istorizmlerdir. Türkçe kökenli sözcüklerin toplam sayısı ile karşılaştırılacak olurlarsa, az olmadıkları görülecektir. Onlardan büyük bir kesiminin Arapça veya Farsça paralelleri, yani Arapça ve Farsça karşılık-

⁴ Dede Korkut Kitabı. M. Ergin, 11. Indeks, Gramer, Ankara 1968. Daha sonra DK/ME olarak verilecek ve sayfalar ise ek rakamla gösterilecektir.

⁵ Elif, vav ve ye harfleri ile yazılmış ünlüler, e ünlüsü dışında, uzun olup olmadıklarına bakmayarak yazılış tarzı esas tutularak uzunluk işareti ile gösterileceklerdir.

ları vardır ve kullanımları ötekilere bakarak ağırlıklıdır. Bu durum Hoca tarihinin Türkçesinin karakter özelliğini oluşturur. İleriye doğru atılan adımlarla birlikte, geriye, daha eskilere, bir önceki etaba da taşmalar sergiler.

Burada "ile" bağlacını "ve" bağlacı ile kullanım sıklığı bakımından karşılaştıracak olursak, çok yüksek bir kullanım sıklığı görülecektir. 435 kez kullanılmış olan ile bağlacı, 1195 kez kullanılmış olan ve bağlacından Türkçe ve Arapça sözcük birimlerinin toplam sayılarına göre (618'e karşı 2731) hemen hemen eşit bir sıklık görülecektir. Ancak bunun 618'e göre 435 olması, 2731'e göre 1195 olmasından daha anlamlıdır.

Grafik Özellikler

Bu dönemde ayrı ayrı seslerin, özellikle ünlülerin yazıda yansıtılması konusunda hatta görelî bir oturma, düzenlilik aramak her halde doğru olamaz. Söylemek istediğimiz düzensizlik, istikrarsızlık, usulsüzlük o dönemin koşullarından ve Arap harfli yazıdan kaynaklanmaktadır. Arap harfleri Türkler tarafından kabul edildikleri biçimde her zaman Türk lehçelerinin, somut olarak Türkçenin ses sistemini tam ve gerektiği gibi yansıtmak bir uygulamadan uzak kalmıştır. Bu duruma ayrıntılarıyla eğilmeden sadece Eski Anadolu Türkçesi'nden Erken Osmanlı Türkçesi'ne geçiş dönemi⁶ için karakteristik olaylar üzerinde duracağız. Somut olarak incelenen metinlerde grafik özelliklere gelince, durum şöyledir: Elif harfi üstünde med işaretiyle sadece 'a' ile başlayan sözcüklerde kullanılmıştır. Bazı yazmalarda tek tük görülen hareketler dışında genellikle hareke görülmemektedir. Ayrı ayrı seslerin karakterini belirlemede dayanak olarak hareketli sözcükleri, ünlüleri 'vav' ve 'ye' harfleriyle yazılmış sözcükleri aldık. Özellikle düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uyumunda da bu yaklaşımdan yararlandık. 'q', 'k', 'g', 'g' ünsüzlerinin 'kaf', 'kef' ve 'gayın' harfleriyle yazılmaları ve bazı yerel ağız özellikleri bu düzensiz, istikrarsız ve usulsüzlükte yardımcı olmuşlardır. Metinlerimizde sözcüklerin sonuna gelen 'i' ve 'î' ünlülerinin kesre ile yazıldıkları sözcükler de gözlemlendi. Bu Eski Anadolu Türkçesi'ne özgü özellikler, her iki yazmada da görülmüştür. Ancak düzenli değildir. Taşbasma yayında redaktör müdahalesi yüzünden daha önceki dönemin imla özelliklerine rastlanmamaktadır.

⁶ A. N. Kononov, a. y. , s.281

Sınırlı da olsa, akkuzatif hal biçimi ünlü ile biten Türkçe ve yabancı sözcüklerde 'ye' ve 'hemze' işaretleriyle yazılmışlardır. Örneğin: 'papa' (ı)', 'kalça' (ı)', 'Edirne' (i) /9b, 1638/7.

'p', 'c', 'g' ve 'n' ünsüzleri sırasıyla Arapça 'be', 'cım', 'kef' ve 'nun kefi' ile yazılmışlardır. Bununla birlikte, çok sınırlı da olsa özellikle yazmalarda daha eski imlaların uzantısı olarak 'p' ile 'c' ünsüzlerinin 'be' ve 'cım' harfleriyle yazıldıkları görülmüştür. 'd', 't', 's' ünsüzleri ise 'u', 'te', 'sad' ve 'sin' harfleriyle yazılmışlardır. Bütün bunlar ses değişimleri konusunda verilen örneklerde görülmektedir⁸.

Türkçe sözcüklere eklenen yapım ve çekim ekleri hemen hemen her zaman bitişik yazılmışlardır. Bu özelliğiyle Hoca'nın tarihinde kullanılmış olan dil, bu hususta Uygur yazısı gelenekleri bir yana, Eski Anadolu Türkçesi imlasından bile farklıdır. 'Ne' soru zamiri de bu uygulamaya göre kendisinden sonra gelen sözcük veya ek ile bitişik yazılmıştır. Örneğin: 'neler' 39, 'niçün' 31, 'neden' 29, 'neyler' 132b, 1638, 'nedür' 386, 'nedēlü' 145b/1619, 'ne kadar' 149a/1619 vb. Onlardan bazılarının ayrı yazıldığı da saptanmıştır. Örneğin 'ne kadar' 15, 'ne eyledi' 167a/1638 vb. Sonra, için, ile edatları (sonekleri) de hem ayrı, hem bitişik yazılan sözcüklerdendir. Örneğin: 'āndansōñra' 30, 'açmağičün' 30, 'buyürılmağla' 11/12 vb.

Fiillerin bileşik zaman biçimleri bitişik de yazılmışlardır. Bu Eski Anadolu Türkçesi imla geleneğiyle paralel olarak çağdaş Türk dilindeki biçimlerinden biraz değişik uygulama da görülmüştür. Örneğin: 'bulmuş-ı-di' 37, 'olurdu' 128, 'yararsañ' 145b/1619, 'diler-i-señ' 141b/1619, 'olmuş-ı-di' 54b/1638, 'ölür-ı-mış' 171a/1638, 'olmag-ı-se' 176b/1638 vb. Bununla beraber 'ölür idi' vb. Orta Osmanlıca dönemine özgü imlaya göre yazıldıkları da sık görülmektedir. Düzenli olmasa da, 'dahi' sözcüğünün de 'sendağlı gör' 171a/1619 örneğinde olduğu gibi bitişik yazıldığı da saptanmıştır. Üçüncü teklik kişi zamiri datif halinde 'elif' ile yazıldığından başka 'he' harfiyle de yazılmıştır. Örneğin: 'āña' 242, 145a/1919 ve 'iñi' 118 vb., -ma/-me mastar isimleri de başka başka yazılmışlardır. Son ünlü hem 'elif' ile, hem 'he' ile görülmüştür: 'olması' 72b/1638, 'varma' 39, 'buyurmaların' 39

⁷ Birinci rakam yaprağın numarasını, 'a' ve 'b' harfleri yaprağın sayfasını, dördüncü rakam da yazmanın tarihini gösterir.

⁸ Ses değişimleri bunu izleyen yazılarda ele alınmaktadır.

vb. Seyrek hallerde, özellikle yazmalarda hiç yazılmadığı da görülmektedir ki, bu müstensihden ileri gelen bir olgu sayılabilir.

Olumsuzluk -ma/-me eki sadece 'mim' harfiyle yazıldığı gibi 'mim+elif', ya da 'mim+he' ile de yazılmıştır: 'gelmedin' 127b/1619, 'bulmaz' 89b/1638, 'olmasa' 96b/1638, 'bulmayup' 20, 'qalmamışdur' 167, 'olmıdı' 149b/1619, 'qalmadı' 84b/1638 vb.

Düzenli düz, ya da yuvarlak ünlüler olarak söylendiği saptanmış biçimlerde de farklılıklar gözlemlenmektedir⁹. Örneğin: 'görilmiş' 39a/1619, 'görinürem' 144a/1619, 'döküldiler' 78a/1638, 'dökülüp' 33a/1638, 'kendisi' 102b/1638, 'kendüye' 103a/1638, 'kendüye' 123b/1638, 'olup' 14b/1638, 'sa'y olındı' 54b/1638, 'buyurıldı' 146a/1638, 'elüm' 146b/1619, 'kendümü' 144a/1919, 'elümüzde' 176b/1638, 'bizüm' 125b/1619, 'bizüm' 102a/1619, 35, 388 vb.

İlk hecede 'a' ile 'e' ünlüleri yazılmamıştır. Bu tür yazılmama bazan daha sonraki hecelerde de gözlemlenmiştir. Örneğin: 'be' 39, 'yatar' 146b/1619, 'belürmedi' 27, 'qalanlar' 13, 'bağlayup' 36a/1638, 'ben' 387, 'toqsän' 126, 'toquz' 4, 'qargan' 240, 'kangı' 37 vb. Fakat böyle olmakla birlikte yazıldıkları haller de az değildir: 'olan' 71b/1638, 'begler' 33a/1619, 'qıldı' 244, 'qalanlar' 13, 'gelen' 32 vb. gibi; 'böyle', 'şöyle' 38,128 vb. sözcükler de 'vav'sız da yazılmışlardır: 'böyle' 171b/1638, 'öyle' 39a/1619, vb.gibi.Ancak bunlar tek tük rastlanan hallerdir ve Eski Anadolu Türkçesi izleri olarak nitelendirilebilirler. Yahut ta müstensih imla tutuculuğundan kaynaklanmış olabilirler.

Sınırlı sayıda sözcüğün 'e' ünlüsü 'elif' ile yazılmıştır: 'gelmäsin' 77b/1619, 'seksän' 22, 'dilä' 39, 'gelän' 32 vb.

Sonuç olarak söylenebilir ki, incelenen metinlerde yanlış yazılmış sözcük yoktur. Tarih'in taşbasmasında ve her iki yazmasında da her hangi bir biçimin iki veya üç çeşit yazılmış olması yanlış yazılış olarak nitelendirilemez. Çünkü bu dönemlerde şu veya bu imla çeşidini koşullandıran çok etken var olmuştur. Bunlardan en önemlileri: Eski taşbasması yayımının belli derecede güncelleştirilmiş olması, önceki dönem imla gelenekleri izleri bulunması, dil kültürü düzeyleriyle müstensihlerin etkileri, müsten-

⁹ Ses değişmeleri konulu yazının 10.,11.,12. paragraflarına başvuruldu.

sihlerin kaçınılmaz surette etkilendikleri yerel ağızlar etkeni vb. Arapça yazı işaretleri ve dilbiliminin gelişme düzeyindeki olgular da küçümsenemez. Şu halde sözü edilen inceleme malzemesi üzerinde yapılan gözlem ve tahlillere dayanarak her iki yazmanın Eski Anadolu Türkçesi'nden Erken Osmanlıcaya geçiş dönemindeki imla özelliklerini taşımaktadır. Taşbasması yayını ise kısmen Orta Osmanlıca dönemi imla özellikleriyle karakterize edilebilir.